

Opponensi vélemény

Zimonyi István: A magyarság korai történetének sarokpontjai – Elméletek az újabb irodalom tükrében című

MTA doktora cím megszerzéséért benyújtott értekezéséről

A magyarság korai történetének kutatásában a kutatók körében mintegy hetven éve (vö. Ligeti Lajos: A magyarság őstörténete, 1943) teljes a konszenzus a tekintetben, hogy a téma kutatása csakis komplex megközelítésben, tehát több tudományág eredményeinek együttes felhasználásával lehetséges. Ugyanakkor az új eredmények időtállósága relatív, hiszen bármely érintett tudományágban vagy tudományterületen felbukkanó új forrás vagy módszer az egész tudományos konstrukció érvényességére hatással lehet. Ennél fogva időről időre szükséges az új részeredmények integrálásán alapuló modern szintézis létrehozása.

Zimonyi István értekezésének témaválasztását a magyar etnogenezis történetéről szóló újabb szintézis iránti igény motiválta. Egészen konkrétan az a felismerés, hogy a millecentenáriumi évforduló alkalmából a különböző tudományágak (mint a nyelvészet, néprajz, régészet, forráskutatás) ugyan megalkották a maguk témáira vonatkozó legmodernebb kutatási összegezéseiket, de ezeket nem ütköztették a 9. század előtti magyarság történetére vonatkozó hagyományos elképzelésekkel. Így e szaktudományi eredmények a saját határaikon belül maradtak, és nem épültek össze a téma komplexitásának jegyében egy új szintézissé.

Az értekezés szerzője ugyanakkor tudatában van annak is, hogy különböző tudományágak eredményeiből való szintézisalkotásra csak az vállalkozhat, aki a kiválasztott különböző területeken megközelítőleg egyforma szakmai és kritikai kompetenciával rendelkezik. Éppen ezért művében nem valamennyi társtudomány, hanem csak kettő, a történettudomány a régészetre való helyenkénti kitekintéssel (ezen belül: társadalomtörténet, gazdaságtörténet, művelődéstörténet, forráskutatás) és a nyelvtudomány (ezen belül nyelvtörténet, kontaktusnyelvészet, arab és török filológia) területén keletkezett új eredményeket szembesíti a tradicionális történeti koncepciókkal és vonja meg az új egyenleget: mely tételek tekinthetők helyesen megoldottnak, mely, korábban nyitott vagy vitatott kérdések megoldásában születtek megbízható új eredmények, és melyek azok a kérdések, amelyek megválaszolását az új kutatások sem vitték előre.

Az értekezés a Bevezetést követően (mely egyúttal az I. fejezet), további három nagy fejezetből áll: az első a Volga-Káma vidék szerepét taglalja a korai magyar történetben. A második témája „Magyarok a steppén”, míg a harmadikban a „Magyarok a Kárpát-medencében” kérdést járja körül.

A Bevezetésben a szerző általános kutatástörténeti áttekintést nyújt arról, hogy a magyarok korai történetéről a 19. század második felétől kezdve napjainkig milyen forrásokra alapozva milyen állításokat fogalmaztak meg a kutatók. Itt kapjuk meg azt az ismeretanyagot, amely ha vázlatosan is, a magyarság korai történetéről szóló hagyományos felfogást foglalja magában. Az áttekintés a maga kronologikus és tematikus alapú felépítési rendjében informatív, alapos, helyet kapott benne az elmúlt 150 évben a témában megjelent szinte valamennyi kutatási eredmény. A történeti forrásokat elemző munkák közül mindössze Király Péter 2006-ban publikált monográfiája maradt ki (Király Péter, A honalapítás vitás eseményei. A kalandozások és a honfoglalás éve. Dimensiones Culturales et Urbanales Regni Hungariae 10. Szerk. Udvari István. Nyíregyháza, 2006), melyben sok más latin, görög és szláv forrás adata mellett a DAI magyarokról szóló fejezetei Zimonyi munkájához hasonlóan hangsúlyosak. De a Király Péter által levont következtetések nem döntik el a vitásnak aposztrofált kérdéseket, így lényegesen nem befolyásolják azt a képet, ami Zimonyi Bevezetésében elénk tárul: korai történetünk kutatásában vannak olyan kérdések, amelyek

megoldása ismereteink jelen állása szerint általánosan elfogadott, de jelentős számban vannak olyanok, amelyek megoldása hiányos vagy ellentmondásos, és új interpretációt igényel. Az is kiderül belőle, hogy Zimonyi István már a saját új interpretációja megjelenését előkészítő fázisban is nagyon koncepciózus munkát végzett választott szakterületén. Az általa alapított Magyar Őstörténeti Könyvtár sorozatban kiadta Szücs Jenő korszakos jelentőségű monográfiáját A magyar nemzeti tudat kialakulásáról, Kmoskó Mihály hagyatékának a mohamedán írók steppei népekről írott és a földrajzi irodalom elemzését tartalmazó három kötetét, és végül a Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról című művet, mely a Ġayhānī hagyomány körébe tartozó források elemző kritikáját tartalmazza. Ez utóbbi művet Hansgerd Göckenjannal közösen németül is megjelentette.

Opponensi véleményemben ehelyütt kell sort kerítenem tisztomból fakadó azon kötelezettségemre, hogy nyilatkozzam arról, hogy a mű hiteles adatokat tartalmaz-e. Zimonyi István monográfiájában a muszlim forrásokat eredetiben használta, valamennyi más (bizánci, latin, örmény, szláv) forrásnak a mértékadó kritikai kiadásaival dolgozott. Ezek pontos értelmezéséhez és korrekt felhasználásához rendelkezik a megfelelő szintű arab, angol, német és orosz nyelvtudással. A magyar szerzők műveinek tartalmi idézésében mindig pontos és tárgyyszerű. Így felelősen állítom, hogy mondanivalóját hiteles adatokra építette.

Az értekezés második fejezetét (A Volga-Káma vidék szerepéről a korai magyar történetben) Zimonyi módszertani és terminológiai eszmefuttatásokkal kezdi, miközben leszögezi, hogy a mű megírásában kiemelt figyelmet kap a tény és fikció következetes elkülönítése. E fejezet fő kérdése, hogy mikortól számítható a korai magyar történelem, így tehát szükségszerű az őshazakérdés felvetése. De Zimonyi rögtön a kérdés felvetése után kijelenti, hogy az őshaza fogalmát nem a korábbi értelmezéseknek megfelelően használja, hiszen a korábbi őshazafogalmak döntően nyelvészeti érvekre alapozott logikai konstrukciók voltak, melyeket esetenként megtámogattak történeti hagyományunk néhány mitológikus elemével. Ezek az őshazafogalmak a nyelvi differenciáció kikövetkeztethető lépései és a történeti hagyományok kombinációján alapuló helymegjelöléseket is magukban foglaltak (pl. uráli őshaza, kaukázusi őshaza, baskíriai őshaza, stb.), ennél fogva kutatásukban a régészet is részt vett. A nyelvészet és a régészet párhuzamosan hozta létre az ősmagyar történelemre vonatkozó saját periodizációját (ennek táblázatos összefoglalását a 23. oldalon találjuk), melyhez a társadalomtörténet alig tett hozzá valamit. Zimonyi a korábbi őshazakutatás legnagyobb ellentmondását abban látja, hogy az említett őshaza-fogalmakban nem különült el, hogy valamely nyelvtörténetileg kikövetkeztetett nyelvet beszélő nyelvi közösség lakóhelye értendő rajta, vagy egy adott földrajzi térségben élő és a társadalmi fejlődés valamely szintjén álló népcsoport szállásterülete. Zimonyi egyértelműen ez utóbbi mellett foglal állást, amikor a Szücs Jenő által megalkotott gentilizmus fogalmával írja le az ugor közösségből kiváló és új hazákba (ha tetszik, őshazákba) költöző ősmagyar népesség belső kohézióját. A gentilizmus a Rómát megdöntő barbár (germán) népalakulatok etnikai tudatát jelenti, ami nem organikus, vérségi közösségeknek, hanem különböző törzs- és néprészekből mesterségesen integrált, és tartóssá váló politikai kötelékeknek az idők folyamán egységesült eredethagyománya. Az ilyen eredethagyomány kialakulásához történeti időre van szükség, mely a germán népalakulatok esetében a 3-6. század közötti mintegy 3 évszázadot tett ki. Szücs Jenő a magyar barbár tudat kialakulását a 6-9. századra tette, melynek „törökös” politikai keretei szerinte a Kazár Birodalomban (7-9. sz.) szilárdultak meg. Az értekezés harmadik fejezetének több alfejezetében a különböző források elemzése során aztán Zimonyi visszatér a magyar barbár tudat kialakulásának időrendjére.

Előbb azonban még a 2. fejezet további részeiben a magyarság kialakulásának kezdeteit és a Volga-Káma vidékkel, mint e folyamat első lehetséges színhelyével kapcsolatba hozható kérdésköröket teszi részletesebb vizsgálat tárgyává. Bemutatja a legkorábbi őshaza-elképzelések létrejöttének módszertani alapjait, melyekben a fő szerepet a történeti

nyelvtudományi argumentáció játssza. Ebből kiderül, hogy az alapszókinccs rekonstrukciójának alapján álló nyelvészeti paleontológia alkalmas ugyan valamely földrajzi régió közös szálláshelyként való kijelölésére, és az alapszókinccs megalkotása alapján a szálláshelyet lakó népesség gazdálkodásának leírására (mint pl. az ugor közösségben a lótarás), de a rekonstrukció már önmagában, a nyelvészeti diszciplínán belül is felvet bizonytalanságokat. Ilyenek például a valódi ősnyelv és a rekonstruált nyelv viszonyának kérdése, a nyelvi differenciáció időrendjének kérdése, a közös területen létrejövő ősnyelvi változatok kimutathatóságának korlátai, de legfőképpen az alapnyelvi rekonstrukció sarkalatos elvi alapjának következményei, mely szerint az őshazába betelepült, kisebb-nagyobb létszámú más nyelvet beszélő csoportok nyelvéből az alapnyelvbe került jövevényszavak ki vannak zárva az őshaza nyelvi alapon felállított elméleti konstruktumból. Ezekhez a bizonytalanságokhoz járul az a téves gyakorlat, amelyben a kutatástörténet során általánosan elfogadott volt a nyelvtörténeti kategóriákhoz (mint ősnyelv, és a konkrét származéknyelvek nevei) automatikusan a történettudomány „nép” kategóriáját hozzárendelni. A tudományágak terminológiájának ilyen keveredése vezetett annak a hamis képzetnek a kialakulásához, mely szerint a nyelvrokonság egyúttal etnikai rokonságot is jelenthet. E problémára az indoeurópai nyelvek leszármazása kapcsán már 1985-ben Mühlmann ráirányította a figyelmet, akinek a munkájára hivatkozik is a szerző, de – és ez a saját megjegyzésem – a saját finnugor nyelvrokonságunk ténye miatt újból és újból fellángoló értelmetlen indulatoknak is ez az oka. Zimonyi példák során mutatja be, hogy a nyelvi és az etnikai alapú származás mennyire nem esett egybe a történelem során Ázsiában és Európában élő különböző népcsoportoknál. Felhívja a figyelmet az ún. linguonym jelenségre, ami nyelvészek által alkotott, népekre alkalmazott „nyelvnév”, valós etnikai tartalom nélkül. Miközben tartalmilag általában egyetértek az elmondottakkal, csak zárójelben, egy apró kritikai megjegyzésem van az itt felhozott *mordvin* név interpretációjával kapcsolatban. A szerző Taagepera-ra való hivatkozással a 30. oldal alján azt állítja, hogy „a történetileg a 13. századtól adatolható két népcsoport – moksa és erza – hasonló finnugor nyelvet beszélt egymás szomszédságában, de politikai és etnikai önállóságukat megtartották” azonban „az orosz hódítás idején egy adminisztratív egységbe sorolták őket és közös elnevezést kaptak”. Az állítás kronológiai premisszáit tények cáfolják. A közös elnevezés, a „mordva” (и́лдьа́т) népnév már az orosz őskronikában (PSRL t. I. p. 5) meg van említve, az idézett résznek a keletkezése a 11. századra datálható. De ide vonható egy másik 11. századi forrásból, tehát nem a 13. századból József kazár kagán levelének „*arisu*” adata, amit általánosan az erza népnév héber írású adaptációjának tartanak. (A nyelvemléket P. K. Kokovcov adta ki 1932-ben.). Itt tehát a helyzet összetettebb, de a mondanivaló a linguonym jelenségről e példa elhagyásával is érvényes. Zimonyi, miután tehát elutasítja az egy nyelvet beszélő közösség népként való értelmezését, rátér értekezésének egyik legfontosabb kérdésére. Nevezetesen, hogy milyen ismervek alapján különül el a nyelvrokonság által egybetartozó közösség az etnikai közösségtől. Levezetéséből kiderül, hogy az etnikum tagjai számára, minthogy személyesen nem ismerik egymást, az összetartozást valamilyen fikció biztosítja. Mint írja, „A mi-tudat hordozója a vérségi köteléken alapuló modell, amelyet kivetítenek az egész közösségre, így ez nyilvánvalóan fikciósá válik” ami „általában valamilyen eredetmítoszban ölt testet” (32. o.). Az eredetmítosz mellett nyilvánvalóan szerepet játszik a közös kultúra és a nyelv, de „az etnikai kialakulás folyamatának alapvető kelléke a szilárd politikai keret”. Mint állítja, az etnikum szempontjából két meghatározó elemben (melyek a nyelvrokonság és az eredetmítosz, ami a vérközösség képzete) a rokonság képzete megjelenik ugyan, de minthogy az eredetmítosz eleve fikció, az etnikai rokonság feltevésekor valójában fikciókat állítunk rokoni viszonyba egymással, ami logikai képtelenség. A gondolatmenet végső konklúziója, hogy a korai magyar történetben a magyar nem egy finnugor nép, hanem egy finnugor nyelvet beszélő nép. Néppé válásuk kezdetét jelenthette az ősmagyar nyelvet beszélők kiszakadása az

obi-ugor nyelvközösségből, az ősmagyar nyelvű közösségek első lakóhelyét pedig (melyet azonban nem nevez őshazának), az erdős steppén, az Ob és a Középső Volga között feltételezi. Az ősmagyar nyelvjárásokat beszélő csoportok aztán részt vettek a Kr. u. 4–7. század között kezdődő népalakulási folyamatban, s abban a megszilárduló politikai keretben, amely török nyelvű nomád mintára épült fel.

Az őshaza, nyelvrokonság, etnikum és nép összefüggéseiről írott módszertani fejezetnek meghatározó jelentősége van az egész értekezés mondanivalója szempontjából. Korábban alkotott pontatlan terminusok, rosszul rögzült fogalmak, a nyelvtudomány és történettudomány szemléleti különbségeiből fakadó félreértések vitték tévútra számos ponton a korai magyar történelem kezdeteinek történeti rekonstrukcióját. Zimonyi nagy tárgyi tudással, meggyőző érveléssel mutatott rá arra az új értelmezési keretre, amely alapján lényeges kérdéseket újra kell gondolni a korai magyar történetírásban. Az értekezés egésze az új megközelítés jegyében készült, de két kérdésben különösen is megnyilvánul a szerző eredendően új mondanivalója. Ezek az őshaza koncepciók kérdése és a honfoglaló magyarság kialakulásában részt vevő török, iráni, szláv nyelvű csoportok bevonásának szükségessége a magyar nép létrejöttének kutatásába.

A korábbi őshaza-koncepciók közül Magna Hungaria és Jugria kapcsolódik földrajzilag a Volga-Káma vidékhez. Jugria mint földrajzi fogalom és az északi népek lakóhelye a 11. századi muszlim és szláv forrásokban bukkan fel. A magyarok történetével kapcsolatban a 16. századi Miechovi Mátyás és Herberstein műveiben esik említés róla, mint a magyarság őshazájáról, mely koncepciót a 18. században kialakult összehasonlító finnugrisztika tovább örökölte. Zimonyi részletesen elemzi a muszlim és szláv források Jugriáról szóló értesítéseit, a hagyományos forrásanyag mellett jelentős mértékben támaszkodva Kmoskó újonnan hozzáférhető munkáira. Bemutatja a térség földrajzi területének határait ill. ennek változásait, a fogalom etnikai tartalmának a változásait, ismerteti a kérdéstről megjelent történettudományi szakirodalmat beleértve Vásáry újabb kutatásait, és szakszerű kritikával illeti azokat az etimológiai magyarázatokat is, amelyek a magyarok *ugry* neve és a Jugriában élő *jugry* népesség nevének egybecsengéséből vontak le történeti következtetéseket. Mindezekre való tekintettel megalapozottan mondja ki, hogy a Jugria kérdés semmilyen módon nem kapcsolódik a korai magyar történelethez.

Magna Hungaria, mint a magyarság keleti korábbi lakóhelye, régóta kutatás tárgya a történettudományban. Ismertek a Julianus és a domonkos rendi szerzetesek jelentéseiről folyt forrásvizsgálatok, a magyar töredékek és a térség földrajzi lokalizációjával kapcsolatos kutatások, a két Magyarország (keleti, és Kárpát medencei) létéről szóló nyugati hagyomány, amelyekben a kérdéskörrel alkotott korábbi álláspontok nyugodtak. Ezekhez Zimonyi saját, muszlim források alapján a 11-12. századi Volga-vidék lakosságáról, településeiről végzett új kutatási eredményeit csatolja és a történettudományi érveléshez filológiai alapú helyes kiegészítéseket tesz. Elemzésének végén a kérdéstről szóló összegzésében alapvetően új konklúzióra jut: „A 13. századi Volga-vidéken talált magyar töredék létét nincs okunk kétségbe vonni, azonban az, hogy a Magna Hungariának nevezett terület a magyarság őshazája lenne, nem több egy – minden ízében középkori – elméleti konstrukciónál. ... Magna Hungaria és Baskíria azonosítása a 13. sz-i nyugat-európai utazóknál és a magyar krónikáirodalomban pedig nyilván abból ered, hogy a keleti magyarság lakhelye és a 13. századi baskírok szállásai egymás közelében voltak.” Zimonyi ezt követően ismét egy fontos kérdést tesz fel: Vajon a baskír-magyar azonosítás egy a Magna Hungariához hasonló és vele egykorú tudós elmélet-e, vagy inkább irodalmi hagyományokra vezethető vissza.

A baskír-magyar azonosítás különböző muszlim források földrajzi adatainak értelmezésén, a baskír népnév használatának értelmezésén és a baskír-magyar törzsnévi és nyelvi egyezések feltevésén alapult. A korai muszlim források igazán jelentős számban állnak rendelkezésre a baskírok földrajzi elhelyezkedésére és a baskír népnév előfordulására

vonatkozóan. E források többségének ismert a kritikai kiadása, és szintén nem kevés a forráshelyeket értelmező későbbi publikációknak a száma, melyeket a nemzetközi és a magyar orientalisztika kiválóságai történeti és filológiai indíttatásból publikáltak. Zimonyi értekezésében kerül sor azonban a forráshelyek információinak a magyar-baskír azonosítás szempontjából való ütköztetésére, a helyenként felbukkanó ellentmondások feltárására és magyarázatára, az íráshagyományok különbségeinek, néha az írásképi torzulások feltárására. Zimonyi a szövegösszefüggésének elemzése révén forrásonként határozza meg a népnevek mögött azonosítható valós etnikumot. Elemzésének végén megállapítja, hogy a források három népcsoportra használták a baskír elnevezés különböző variánsait: a honfoglaló magyarságra, a Volga-Káma vidéken maradt magyar töredékre és a török nyelvű baskírokra ugyanezen a területen. Végkövetkeztetése, hogy a baskír-magyar azonosság teóriája nem vezethető vissza a honfoglalást megelőző időszakra, hanem a Volga-vidék a 10–13. században élt magyarsággal áll összefüggésben. Ezt a konklúziót a nyelvészeti anyag elemzése is megerősíti. Zimonyinak e területen nincsenek saját kutatásai, de idézi a kérdéssel megjelent valamennyi fontos publikációt (Pauler Gyula, Németh Gyula és Ligeti Lajos törzsnevekről írott munkáit és azok cáfolatát Mándoky Kongur István és Vásáry István tollából).

A második fejezet utolsó alfejezete a Volga-Káma vidék bemutatásával kapcsolatban a volgai bulgárokról és a magyarok volgai bulgárokhoz való történeti viszonyáról szól. Helyesen állapítja meg a szerző, hogy a volgai bulgár etnogenezis kapcsán az a két legfontosabb kérdés, hogy 1) Körülhatárolható-e pontosabban az a terület, ahonnan a volgai bulgárságot alkotó törzsek északra költöztek, és 2) Mikor érkeztek ezek a csoportok a Volga-Káma vidékére. A volgai bulgárság eredetéről Zimonyi a muszlim források alapján már 1990-ben fontos monográfiát tett közzé. Jelen értekezésében az időközben napvilágot látott kutatási eredményeket dolgozta bele témájába. Ezek az eredmények régészeti hagyatékok elemzése révén születtek és rendkívül érdekesítőek. Nem kevesebb derül ki belőlük, hogy a steppéről a 7. és 10. század között négy hullámban érkeztek a volgai bulgár birodalmat létrehozó csoportok, de nem csak dél felől érkeztek csoportok erre a területre, és nem feltétlenül csak török népséget reprezentáló csoportok, hanem keletről, a Káma és az Ural vidékéről is jöttek, orosz régészek feltevése szerint szamojéd, ugor vagy magyar nyelvű csoportok. Nekem személy szerint mindig vannak kétségeim, amikor valamely régészeti kultúrát hagyományozó etnikumot a nyelve alapján próbálnak meg azonosítani régészek. Ez nem a régészek és régészet ellen szól, egyszerűen a régészeti kultúrák nyelvi azonosítására – igen ritka kivételektől eltekintve – nincsenek biztos kritériumok. E kétségeimet most is fenntartom azzal, hogy hamarosan nyomtatásban is megjelenik az a kutatási eredményem, amelyet most még korainak tartok felfedni a betelepülő etnikumok nyelvi azonosításának témájában. Ugyanakkor teljesen megalapozottnak tartom a Zimonyi által is elfogadott véleményt, mely szerint a volgai bulgár nép a 8. és 10. század között alakult ki különböző etnikai elemekből a Volga-Káma összefolyásának tágabb térségében. Azt is elfogadom, hogy a Volga-vidéki etnogenezis folyamatát meg lehet ragadni nyelvilleg a térség finnugor nyelveibe került török jövevényszavai vizsgálata által. Ha viszont már e folyamat részletkérdéseire is kitér a szerző, akkor elvárható lenne, hogy a cseremisiz kapcsán ne Ligeti 1986-os véleménye legyen a mérvadó, és a cseremisizbe került csuvasos jövevényszavak általa becsült 480-as száma helyett a valós mennyiség (több mint 1600, vö. NyK 103 (2006) p. 27) jelenjen meg művében. Ugyanez a kritika vonatkozik a kölcsönzés kronológiájának megítélésére – vö. UAJb NF 1994, SUA 35 (1994), SUA 39 (1997) 1–10; Turcologica 69 (2007) 24–36.

A volgai bulgárok Középső Volga-vidékre való érkezésének időpontját Zimonyi több tudományág kutatási eredményeinek egybevetéséből próbálja megállapítani. Alapos elemzés tárgyává teszi Ibn Fadlan és Al-Ġayhānī bolgárokról szóló híradásait, a régészeti forrásokat, a numizmatikai leletek tanulságait, a történeti nyelvtudomány eredményeit és összeveti ezek információit a történettudomány korábbi megállapításaival. A volgai bulgár honfoglalás

hullámainak kiváltó okát a Horaszántól a Donig, a Kaukázustól a Kámáig terjedő térség politikai mozgásaival összefüggésben kísérli meg feltárni. Mindezek alapján elmondható, hogy Zimonyi minden lehetséges aspektusát felvetette a kérdésnek. Megalapozottan utasítja el a 4–7. századra datált költözést, és meggyőzően érvel amellett, hogy ez a folyamat a 8. és 9. század folyamán zajlott és a 10. sz. elején zárult le. Nyelvi és művelődéstörténeti szempontból rendkívül fontos és új elemeket is tartalmaz a Volga-vidéki fejezetet lezáró végkonklúziója:

„Volgai bulgár – magyar érintkezésről csak abban az értelemben beszélhetünk, hogy mind a honfoglalás előtti magyarság, mind a volgai bulgár birodalmat létrehozó törzsek (itt nyilván a török nyelvet beszélőket kell értenünk), a Kazár Birodalom keretei között éltek, s nem kizárt, hogy egymással szomszédos volt a szállásterületük. Feltételezhető, hogy a Julianus által megtalált töredék, amely a 10–13. században volgai bulgár fennhatóság alatt állt, a volgai bulgárokkal együtt a besenyő támadás következtében szakadt el a nyugat felé menekülő többségtől.”

A harmadik fejezet a „Magyarok a steppén” témakört tárgyalja. Ennek első alfejezete a magyar nyelv török jövevényszavainak történeti vonatkozásairól szól. Zimonyi itt azért tekinti át a magyar nyelv török jövevényszavainak teljes kutatástörténetét, hogy rámutathasson azokra az ellentmondásokra, amelyek a 20. századi kutatásokban az átadó nyelvet egynemű, bolgár-török nyelvi közösségként törekedtek megjeleníteni az ún. csuvasos kritériumok kimutatása által a családfamodell alkalmazásának köszönhetően. Azt a tényt, hogy a vizsgált szavak nagyobb része kritérium nélküli, ezért a donoryelv másféle elvi alapon való meghatározására van szükség, a turkológusok is felismerték, ennek jegyében született meg 2011-ben Róna-Tas András és Berta Árpád új monográfiája, a *West Old Turkic*. Ebben a műben átadó nyelvként a steppén az 5. és 12. sz. között megjelent valamennyi török nyelvváltozat donor nyelvként jön szóba. Róna-Tas a török jövevényszavak új szemléletű vizsgálatán keresztül felülvizsgálja a korábbi őshaza-elképzeléseket is, és arra a következtetésre jut, hogy a nyelvi anyag átvétele négy helyszínen volt lehetséges: a Don-Kubán vidéken, Etelközben és a Kárpát medencében. Zimonyi állást foglal az új monográfia eredményeiről, és az e műben vizsgált szavak részletes statisztikai elemzésének eredményeképp megállapítja, hogy három kategória jelenik meg a szóanyagban: az ócsuvasos kritériumot hordozók, az ótörök szavak kritérium nélkül valamint a kun kritériumot hordozók. A nyelvészeti anyag értelmezése szakszerű, eredményei helytállóak. Ezt az eredményt használja fel aztán annak a történeti állításnak az alátámasztására, hogy a korai magyarsággal kapcsolatba került török nyelvű csoportok sem nyelvi alapon szerveződött közösségek voltak, hanem valamely politikai keret által összefogott, különböző identitású csoportok.

A továbbiakban Zimonyi a bizánci, latin és muszlim források híradásait elemzi a steppe 4–10. századi történetéről. Ebben az alfejezetben tömören értékeli a nemzetközi középkor-kutatás jól ismert eredményeit, a korai muszlim források értelmezéséről megjelent magyar szakirodalmat, melyhez csatolja a Kmoskó Mihály munkásságának csak a közelmúltban, posztumusz kiadásban megjelent, a muszlim forrásokat fordításokban kommentárokkal közlő és a szír irodalom steppei vonatkozásait feldolgozó kötetei tanulságait. A nagyon bőséges forrásanyag információinak kritikai elemzésével a szerző azt az összefüggésrendszert vázolja fel, amely rámutat azokra a tényezőkre, amelyek meghatározták a Nyugat, Bizánc és a Kalifátus érdeklődését a kelet-európai nomádok iránt. Külön alfejezetben elemzi Konstantin híradásait a magyarokról. Ez az a téma, amely kutatása az utóbbi két évtizedben nagyon nagy lendületet kapott a magyar történészek, bizantinológusok és orientalisták körében. Zimonyi igen részletesen elemzi az irodalmat, bevonva vizsgálódásaiba a nyelvészeti, történeti, forráskritikai szempontokat egyaránt. Magam, nyelvtörténész lévén, a nyelvtörténeti aspektusokhoz szólnék hozzá, és miközben elfogadom a felvázolt történettudományi konklúziókat, azok helyességének megítélését a nálamnál avatottabb történész bírálóknak engedem át. Konstantin munkájának a DAI-nak magyarokkal

kapcsolatba hozható három fejezetében igen sok név – népnév, személynév tisztségnév és törzsnév fordul elő. Zimonyi áttekinti a nevek nyelvészeti kutatástörténetét, minthogy e nevek értelmezése igen gyakran történettudományi koncepciók alátámasztására szolgáltak. Nagyon jól tájékozott a nyelvészeti szakirodalomban, általában jól érzékeli a felvetett etimológiai megoldások bizonytalanságait vagy helyenkénti hibáit. Egyetlen helyen marad el a jogosan elvárható kritika: Berta Árpádnak a magyar törzsnivekről írott új 1997-es interpretációját illetően. Berta törzsniveinket olyan rendszerben értelmezi, amelyben azok a törzsszövetségi seregrészek nevei. Ezt az értelmezést sem az egyéb ótörök törzsrendszerek névadási gyakorlata, sem az ótörök nyelv r-török nyelvváltozatának valós nyelvi adatai nem támasztják alá meggyőzően. (A rekonstrukció az r-török nyelvváltozaton nyugszik nyelvileg.) Az értelmezés egy logikai konstrukció, ami többségében kikövetkeztetett elemekre épül. Ezért aztán a tárgyalt szavak a West Old Turkic c. monográfiába sem kerültek be.

Feltétlenül új szempontot visz a kutatásba Thury 1897-ben publikált, de eddig figyelmen kívül hagyott munkásságának bevonása a sevordik nép története és a sevordik-savartói nevek összefüggésének feltárása vonatkozásában. Zimonyi a Thury által tárgyalt örmény források bevonásával és ezeknek az arab forrásokkal és a Ğayhānī hagyománnyal való egybevetése által kísérli meg megválaszolni azt a steppei magyarság története szempontjából fontos kérdést, hogy mit kell érteni a DAI 38. fejezetében található azon kijelentésen, hogy a türkök egy része (itt a türkökön a magyarok értendők) Perzsia vidékén telepedett le. A Perzsia fogalom körüljárása révén az egyik leszakadó magyar kisebbség megtelepedésének földrajzi koordinátáit kísérli meg rekonstruálni.

Végül az értekezés utolsó fejezete a Magyarok a Kárpát-medencében témáról szól, melynek értelmezési kerete az eurázsiai steppe és a középkori Európa viszonya. Ez a fejezet egyértelműen a történettudomány kompetenciája körébe tartozik, de számos eredményének az újdonság jellege nyelvészek számára is egyértelmű. Kiemelkedik ezek között az az állítás, hogy a magyarság a Kárpát medencei megtelepedés után a saját nomád politikai mintázata helyett nem azért választotta a nyugatit, mert az a korabeli civilizációk között a leginkább előljárónak számított volna, hanem mert aktuális érdekviszonyai szempontjából ez volt a kedvezőbb. Viszont van ebben a fejezetben olyan nyelvészeti kérdés is, amely a történeti érvelés helyességét döntően képes befolyásolni. Ez a kérdés a Kárpát-medencében a szlávok megjelenésének és megtelepedésének kérdése. Az utóbbi két és fél évtizedben egyértelművé vált, hogy a történeti szlavisztika hagyományos szláv őshaza-felfogása, a szlávok őshazából való szétvándorlása (S. Bernštejn 1961, F.P. Filin 1962), a magyar nyelv szláv jövevényszavai kutatásából levont konklúziók (Haburgaev 1980, E. Helimskij 1988, Zoltán András 2013) és a kritikai kiadásban megjelentetett ónovgorodi nyírfakéreg oklevelek nyelvi tanúságai (A.A. Zaliznjak 2004) egymásnak ellentmondó következtetésekre vezettek. Ezen ellentmondások oka, hogy a szláv őshaza felbomlásának kérdését és a szlávok nyelvi és etnikai differenciációjának folyamatát egyaránt a családfa-modell alapján tételezték fel a főleg szláv kutatók. Zimonyi a nyelvi családfa-modell korai történetre való kivetítése ellen értekezése módszertani fejezetében érvelt, ezért nem meglepő, hogy a Kárpát-medencében a szlávok megjelenésének okait és lehetséges folyamatát régészeti kutatási eredményekre építi. Felhasználja Florin Curta 2001-ben megjelent, *The Making of the Slavs* c. monográfiáját, melyben a szláv őshaza felbomlásának és a szlávok szétvándorlásának okaként a római limesrendszer pusztulását jelöli meg. Curta meggyőzően cáfolja, hogy a korábban Jordanes *Getica* művére alapozott szláv őstörténet alapjai tarthatatlanok, és Zimonyi ezt az új eredményt építi be értekezésébe. Ugyancsak nagyon meggyőző az az érvelés, amely a dunai bolgár és az avar kaganátus történetét állítja párhuzamba a keresztény ideológiájú többségi népelemek politikai térnyerését illetően. Egy apró hiányra hívnám fel a szerző figyelmét a kereszténység szláv népek által való felvételét és Cirill és Metód tevékenységét tárgyaló részben: a témának van magyar kutatója H. Tóth Imre személyében, helyénvaló lenne az ő

monográfiáját (H. Tóth Imre, Cirill-Konstantin és Metód élete, működése, Szombathely 2003) is használni és feltüntetni az irodalomjegyzékben.

Az értekezés egészére összefoglalóan elmondható, hogy Zimonyi István nagyon lényeglátóan választotta ki azokat a témákat, amelyeket valóban a korai magyar történelemkutatás sarokpontjainak lehet tekinteni. Pontosan bemutatott kutatási módszertana lehetővé teszi, hogy a magyarság korai történetét egységes nézőpontból, a magyar barbár etnikai tudatú közösség kialakulásának szempontjából, minden régebbi és újabb előkerült forrás figyelembe vételével tekintse át. Minden tárgyalt fejezetben saját új eredményeiről is számot ad, amellett, hogy a korai magyar történet legújabb koherens szintézisét tárja a tudományos nyilvánosság elé. Önálló munkássága a kandidátusi fokozat megszerzése óta jelentős eredeti tudományos eredményeket mutatott fel, lényegesen hozzájárult a tudomány továbbfejlődéséhez. Mindezek alapján javaslom a nyilvános vita kitűzését és a mű elfogadását az MTA doktora címért benyújtott pályázatban.

Debrecen, 2013. november 5-én.

Prof. Dr. Agyagási Klára
egyetemi tanár
az MTA doktora